Nr. 51.

GAZETA WIEYSKA.

Praca wszystko zwycięża.

w Warszawie dnia 18. Grudnia Roku 1818.

TEORYA ROLNICTWA.

Rys ogólny gospodarstwa Angielskiego. (*Rzecz wyięta z pisma Alberta Thaër.*)

(Dalszy ciąg.)

O uprawie roli w powszechności, i niektórych okolicach kraiu w szczególe.

Ziarna tego (gryki) niepoliczaią Anglicy pomiędzy zboża gatunki, mieszczą ie owszem w rzędzie roślin łuskowych (*Pulse*).

Pod tatarkę uprawiaią rolę starannie, orzą trzy razy w celu wytępienia chwastów i sieią w końcu Czerwca.

Chociaż początkowo, dziwném zdawało mi się bronowanie zeszłéy tatarki, chwalę ie teraz, przekonałem się bowiem że i w Niemczech z korzyścią wielką sposób ten używany bywa i w suchéy nawet porze bynaymniey nieszkodzi.

W okolicach niektórych sieią tatarkę dla ochrony koniczyny zasianéy i przeznacza się ią na paszę. Przekonano się że rolę pod koniczynę znacznie usposobia i przeszkadza krzewieniu się chwastów. Własne doświadczenie (mówi *P. Thaër*) przekonało mię o tém. Koniczyna pod grykę zasiana wschodzi gęściéy i udaie się lepiéy, niźli siana pod ięczmień lub owies.

Częstokroć sieią także tatarkę dla przyorania iéy zamiast nawozu, iest bowiem ziarnem na ten koniec nayskuteczniejszém i naytańszém.

Tatarka udaie się wybornie nietylko na gruntach piaszczystych; lecz i tłustéy ziemi powierzona, przynosi zbiory obfite.

Zaiąwszy się na chwile rodzaiami zbóż uprawianych w Anglii powróćmy do zaczętego opisu, niektórych okolic kraiu w szczególe.

Northumberland; część kraiu północna, zaleca się w Anglii naywcześnieyszém niemal upowszechnieniem gospodarstwa ulepszonego; tam wła-

śnie, gdzie od strony morza zalega żyzny grunt gliniasty, rolnictwu sprzyiaiący, na którym istną dzisiay niemal wyłącznie gospodarstwa zagrodowe; zachodnia bowiem okolica górzysta, ma ponaywiększéy części suchą, zwierowatą, mokrą i bagnistą ziemię, gdzie bydło rogate nayszczególniéy owce znayduią wyborne wypasy. Pastewniki te są tém pięknieysze że po zniesionéy wspólności gruntów, stały się udziałem poiedynczych właścicieli, którzy zaymuią się staranie polepszeniem onych. Pomiędzy innemi zalecaią się paszą naywyśmienitszą wzgórza *Cheviot* zwane zkąd pochodzą owce tegoż nzwiska nadelikatnieyszém runem okryte.

Koléy dawna gospodarstwa tróypolnego, to iest: 1) ugór, 2) pszenica, 3) owies iest tu zupełnie zniesioną. Bardziéy aniżeli w innéy iakiéy części Anglii istnie tutay ścisły i przyzwoity zawiązek między bydłem i gospodarstwem rolném. Stosunek uprawy roślin paszystych do zasiewów zbożowych oznaczanym bywa w umowach dzierżawnych, które zabraniaią także uprawę roślin mało co albo wcale nic roli nieuzyzniaiących iako to; konopi, lnu, gorczycy, i t. p.

Ssosownie do rozmaitości gruntu, położenia i okoliczności mieyscowych używaią zmianowania następnego: w żyznym glinkowatym gruncie:

1.) Ugór,
2.) Pszenica,
3} 4} Koniczyna, z któréy część iedna naprzód spaszoną, po tém koszoną bywa; druga zaś pierwéy idzie pod kosę potém zaś przeznaczoną iest na wypas dla owiec i bydła.
5.) Boby albo grochy;
6.) Pszenica.

W ścisłych gliniastych gruntach:

1.) Rzędowa na krzyż warzyw uprawa
2.) Jęczmień
3} 4} Koniczyna
5.) Owies
6.) Boby albo grochy w rzędy na w krzyż sadzone i obsypywane za pomocą radła konnego z dwoma odkładnicami, *obrzutnikiem* zwanego.
7.) Pszenica.

W gruncie gliniastopiaszczystym:

1.) Owies,
2.) Rzędowa warzyw uprawa,
3.) Jęczmień albo pszenica i pod nią koniczyna lub inne trawy paszyste;
4.) Koniczyna i wypas na trzy lub cztery lata.

Na wilgotnieyszym piaszczystogliniastym gruncie, w tém tylko zmienia się koléy dopiéro skreślona, że zamiast warzyw, sądzą się boby w rzędy.

Zmianowanie takowe odpowiada zupełnie celowi dobrego gospodarstwa; oczyszcza rolę z chwastów upulchnia ziemię, dostarcza obfitéy paszy dla bydła i zapewnia dostatek nawozu.

Hrabstwo Kumberland, które góry, doliny i liczne zalegaią ieziora, wy-

stawia zaiste roszkoszne malarsko-piękne widoki, mało iest przecie gospodarstwu rolnemu przydatne, ponaywiększéy częsci owszem dostarcza wybornych wypasów. Grunt zorany zasiéwaią 1. owsem, 2. owsem 3. ięczmieniem i znów owsem co trwa dotąd dopókąd rola plony zbożowe wydać iest zdolna, poczém poruczaią ią znowu naturze. Lepszy gospodarowania sposób iest bardzo rzadki.

W Hrabstwie tém dochował się gdzie niegdzie pewien rodzay służebności (*customary tenure*). Włościanin posiadał grunt swóy dziedzicznie, opłacał z niego czynsz mały i pełnił powinności oznaczone, lecz bez zezwolenia pana, ziemi swéy sprzedać mu niewolno było. Od zaprowadzenia gospodarstwa zagrodowego (*Koppel Wirthschaft* ustał ten zwyczay; dziedzicowi włości, zwrócono część gruntu, lecz resztę przyznano włościaninowi na iego prawdziwe i wieczne dziedzictwo. Odtąd przemysł i zamożność stały się wieśniaków udziałem.

Hrabstwo *Kent* zasługuie po *Norfolkskiém* na szczególnieyszą uwagę naszą. Grunt iest tam zbyt rozmaity. We względzie statystycznym, tém się Hrabstwo to odróżnia od innych, iż całe niemal składa się z odrębnych małych posiadłości gruntowych, które przez swych właścicieli częstokroć ich własną ręką uprawiane bywaią. Coraz bardziéy zmnieyszaią się tu maiętności rozległe, rozdrabniaiąc się na gospodarstwa małe nabywane przez rolników z professyi którzy też drożéy za nie płacą aniżeli inni nabywcy. Okoliczność ta sprzeciwia się wyraźnie 'zwyczaiowi w innych Hrabstwach Anglii upowszechnionemu, gdzie więksi dziedzice właścieieli pomnieyszych spłacać i tym sposobem swe posiadłości gruntowe uobszerniać usiłuią.

Uprawa roli iest tu wpowszechności zbyt starowna. W iednych okolicach żyżność gruntu, w drugich zioła przez morze naniesione i troskliwie przez rolników zbierane, w innych ieszcze obfitość nawozu Londyńskiego wynagradzaią uszczerbek iaki wyniknąćby musiał z niestosunku bydła i nawozu do rozległości gospodarstwa rolnego. Częstokroć używanem tu bywa wypalanie mchów i darni. Pług tuteyszy iest narzędziem ciężkiém dziwnego składu, orze on głęboko lecz potrzeba do niego przynaymniéy czteréch tęgich, częstokroć sześciu ośmiu, a nawet dziesięciu wołów, odkładnica iego, z iednéy na drugą stronę podług upodobania przesadzoną bydź może, z tego to powodu bruzd żadnych nierobi i rolę równo układa. Gospodarze lepsi zaczynaią w pewnych przypadkach lżeyszych używać narzędzi.

Zmianowanie zasiewów w Hrabstwie *Kent* godném iest zaiste poznania dokładnego; winienem przeto rozszerzyć się nieco nad tym przedmiotem:

Na połwyspie *Thanet* w lekkim wapiennym gruncie od czasów niepamiętnych zachowuią następuiące koleie:

1.) Ugór,
2.) Jęczmień,
3.) Koniczyna,

4.) Pszenica,
5.) Grochy
6.) Jęczmień
7.) Boby
8.) Pszenica
dzisiay idzie w ugór uprawa rzędowa warzyw, grochów lub innych roślin przynaymniéy co lat ośm.

Ta to koléy i zasiew roślin paszystych przyprowadziły do wielkiego stopnia urodzainości ową w całym kraiu za naygorszą mianą suchą w proch rozsypuiącą się ziemię. Probowano niekiedy w kolei pomiennéy siać ięczmień po pszenicy, bez poprzedzania go zasiéwem grochu, przekonano się atoli o widocznym i długo z tego powodu poczuwać się daiącym uszczerbku w następnych zbiorach zbożowych.

Wzgórza krédowe w części wschodniéy Hrabstwa *Kent* służyły przez długi przeciąg czasu iedynie na wypasy dla owiec, teraz atoli są iuż w znacznéy części poddane rolnéy uprawie. Ziemię tę orzą raz pierwszy pługiém w porze zimowéy podczas odwilży i sieią w nią owies; albo też zdartą darń spaliwszy obsiewaią warzywami. Sposób piérwszy niedogodny iest z powodu chwastów obfitych które plon zbożowy głuszą i nasienie zapaskudzaią. Inne w kraiu tym koleie zmianowania naypowszechnieysze są następuiące:

1.
Owies,
Raps,
Owies,
Koniczyna,
Owies,
Ugór.

2.
Owies,
Ugór,
Owies,
Koniczyna,
Owies,
Ugór.

3.
Owies,
Ugór,
Owies,
Esparseta na pięć do dziesięciu lat.

4.
Owies,
Wyki,
Raps na mieyscu spasany,
Owies,
Koniczyna,
Pszenica,
Ugór.

5.
Groch,
Raps,
Owies,
Koniczyna,
Pszenica,
Ugór.

6.
Po wypaleniu darni, warzywa.
Jęczmień,
Koniczyna,
Pszenica,
Warzywa.

7.
Po wypaleniu darni, warzywa.
Warzywa,
Jęczmień,
Koniczyna,
Pszenica,
Ugór.

8.
Po wypaleniu, warzywa.
Warzywa,
Jęczmień,
Esparseta.

9.
Wypalenie,
Pszenica,
Jęczmień,
Owies,
Owies,
Raygras.

„Ta ostatnia zmianowania koléy,” (mówi *J. Boys* w gospodarczym opi-

sie Hrabstwa Kent) „iest niestety naypowszechnieyszą; złe iéy skutki przypisuią gospodarze przesądni wypalaniu mchów i darni. Nie wypalanie atoli, jedynie owszem wycięczenie ziemi zasiéwami zbożowemi, odbiéraią iéy płodność na lat wiele, zwłaszcza że ią zbyt rzadko zasilaią nawozem."

„Koleie: 6ta, 7ma i 8ma są nayskuteczniéyszym środkiem ku utrzymaniu roli w sile zupełnéy; po wypaleniu bowiem uda się pewnie warzywo, które gdy owcami na mieyscu spisioném zostanie, posłuży to oraz do wybornego ugnoienia ziemi pod następny zasiéw ięczmieniu, późniéy koniczyny, która znów na mieyscu spasiona usposobi rolą pod zasiéw pszenicy. Tym to sposobem bez nawozu utrzymuie się tam grunt nietylko w sile zupełnéy, coraz owszem większéy nabiéra płodności. Wypalanie zaś darni w gruncie krédowym iest nayniezawodnieyszm poprawienia go sposobem, skoro zachowana potém będzie przyzwoita koléy zasiéwów."

W umiarkowanym gruncie gliniastym zachowuią zmianowanie następne: 1. ięczmień, 2. boby, 3. pszenica, 4. boby.

Pod ięczmień podkładaią rolę przed zimą i orzą ią ieszcze dwa lub trzy razy na wiosnę; kto ma rolę dość czystą, orze ią tylko dwa razy i w Kwietniu za pomocą sieybnika sieie ięczmień w rzędy, o 7. do 10ciu cali odstępu. Tróygracami i pełciem utrzymuią go w czystości. Sianie za pomocą sieybnika oszczędza przynaymniéy $\frac{1}{4}$ nasienia. Gdy się iuż wysiéw pszenicy ukończy, i wywiezie się iuż nawóz pod boby przeznaczony, podkłada się natenczas rzysko ięczmienne. Boby uprawiane bywaią w rzędy na krzyż, i obsypywane za pomocą radła konnego.

W ścisłych gliniastych gruntach dochowaném iest także gospodarstwo czteropolowe:

1. Ugór,	albo	1. Ugór,
2. Owies,	—	2. Pszenica,
3. Koniczyna,	—	3. Koniczyna,
4. Pszenica.	—	4. Pszenica.

Owies i koniczynę sieią zwykle w miesiącu Marcu w czasie pogody; koniczynę spasaią owcami na mieyscu i pospieszaią z wczesnym zasiéwem pszenicy, nim słoty nastaną. Gdy pszenica w ugór przypada, wysiéw iéy odbywa się w końcu Października, lub na początku miesiąca Listopada i na wiosnę sieie się pod nią koniczynę i zawłóczy wałkiem; grunt ten bowiem (mówi *Boys*) rozsypuie się w pél na mrozach, tak iż go bronować nie można.

Na pulchnych, kruchych gruntach (*Hazel mould*) w każdéy niemal okolicy używany iest inny gospodarowania sposób. Jedni trzymaią się *Norfolkskiéy* kolei; to iest uprawiaią: 1.) warzywa, 2.) ięczmień, 3.) koniczynę, 4.) pszenicę. — Drudzy dochowuią zmianowania w Hrabstwie *Kent* używanego, gdzie przypada 1.) ięczmień 2.) Boby, 3.) pszenica. — Jnni ieszcze, trzymaią się trybu następuiącego:

1.) Groch,

2.) Jęczmień,
3.) Koniczyna,
4.) Pszenica.

Gdy grunt ten iest dosyć pulchny, wszelki przeto rodzay uprawy z łatwością do niego zastosowanym bydź może.

W okolicach *Taversham*, *Sandwich* i *Deal*, opiéra się ponaywiększéy części koléy przemienna na zasiéwach bobów i pszenicy. Boby uprawiane bywaią w rzędy na 20 cali odstępu. Pszenicę sieią tam od ręki, na wązkich, od 8. do 16. stóp wyoranych zagonach. W gruntach mokrawych wyoruią powtórnie bruzdę po ukończonym zasiewie, ażeby woda snadnie upływać mogła.

Na wyspie *Shepey* powszechna iest także przemiana pszenicy z bobami; w tym razie atoli, ieśliby rola zbyt zachwaszczoną była, nieubiegaią się za zbiorem bobów, rolę owszem zostawiaią ugorem; w całém bowiem Hrabstwie *Kent* utrzymanie roli w czystości iest główny usiłowań przedmiotem. Uprawa roślin głąbiastych a szczególniéy iarmużu znacznie się także rozszerzać zaczyna, ziemia iest bowiem uprawie téy dosyć przyiaźną. Sieią też koniczynę; w wielu więc mieyscach zmianowanie następuiące:

1.) Jarmuż,
2.) Pszenica,
3.) Boby,
4.) Pszenica,
5.) Koniczyna,
6.) Pszenica.

Pszenica z okolicy tuteyszéy, poszukiwana iest na targach Londyńskich i ma przed innemi naywiększą zaletę: z białości mąki, z cienkiéy skórki i z większéy wagi gatunkowéy.

W wyższych okolicach części zachodniéy Hrabstwa *Kent*, iest rodzay uprawy gruntu i zmianowanie zasiewów tak rozmaite i stosuie się tak dalece do wyobrażeń każdego gospodarza, że opisu ogólnego wcale skreślić nie można. Zależy tam wszystko od okoliczności mieysca, czasu i upodobania osoby gospoparuiącéy. Na gruntach krydowych, po kilkokrotnym obiegu kolei czteroletniéy, to iest:

1.) Warzywa,
2.(Jęczmienia,
3.) Koniczyny,
4.) Pszenicy,

obsiéwaią znów rolę na lat kilka esparsettą, albo Raygrasem. Podobnyż tryb przyięty iest na zwiérowatych i piaszczystych gruntach.

Pomimo to że ten suchy i miałki grunt wcale iest łatwym do orania, z powodu ciężkich pługów atoli w Hrabstwie Kent używanych potrzebuią tam czterech tęgich wołów do pługa każdego, co nietylko wydatki powiększa, ale nawet opóźnia robotę. Otóż przykład iawny mocy nałogu, iaki dochował się, nawet u tych pod innemi względami tak rozsądnych rolników.

W pobliskości *Tamizy* sieią na gruntach pulchnych grochy zielone w rzędy w odstępach na cali 20. te zielono zerwane sprzedaią się na targach Londyńskich. Po grochach następuie koléy zasiéwów taka iak po warzywie. Sieią tam także żyto i wyki zimowe

dla spasienia ich w mieyscu na wiosnę owcami kotnemi i iagniętami.

W téy okolicy przychodzi rolnikom w pomoc nawóz Londyński; nie trzymaią tu więc bydła innego oprócz owiec, które ani na stayni stoią, ani też w hurtach na czystem polu. Siano z łąk samorodnych koniczyny i esparsetty i znaczną ilość nasienia różnych roślin paszystych wyprzedaią w Londynie. W gruntach piaszczystych uprawiaią znacznie rozmaite warzywa, które na mieyscu owcami spasane bywaią. Uprawa warzyw iest tam tak ważnym przedmiotem iak zasiéw koniczyny w gospodarstwach gdzie bydło na stayni utrzymywanem bywa. Nie bez słusznéy przyczyny sądzą mieszkańcy tameczni że uprawa warzyw ma wpływ oobroczynny na następne zasiewy zbożowe, który zaledwie obfitym i wybornym nawozem zastąpionym bydź może. Mniemaią także iż od pięknego udania się koniczyny zawisł piękny urodzay pszenicy.

Hrabstwo *Kent* zasila niemal wyłącznie targi Londyńskie pszenicą. Rapsu i rzepaków nieuprawiaią w tłustym i wilgotnym nayczęściéy owszem w pulchnym i suchym gruncie.

Chmiel i inne rośliny fabryczne będące znacznym handlu przedmiotem uprawiane bywaią starannie i w znacznéy ilości; uprawa ich przecie nie wchodzi bynaymniéy do zwykłéy przemiennéy kolei.

W Surréy i Sussex iest wiele maiętności znacznieyszych zalecaiących się gospodarstwem wzorowém. Zaprowadzone tam iest: sianie w rzędy za pomocą sieybników, uprawa kartofli na paszę i trzymanie bydła na stayni. Zwykłe atoli gospodarstwo pomnieyszych dzierżawców iest złe i sprzeczne wszelkim licznemi doświadczeniami stwierdzonym i za naylepsze uznanym zasadom. W iednym przecie obwodzie Hrabstwa *Sussex* maią zwyczay bardzo zbawienny obsiewania świeżo zoranych wypasów wykami i rapsem i spasania ich na mieyscu owcami, po czém grunt ten orzą powtórnie. W górzystych nieco okolicach Hrabstw *Surréy* i *Sussex* są naywybornieysze pastwiska dla owiec.

W innych południowych i zachodnich częściach *Anglii* i X. *Wallis* rolnictwo iest w powszechności złe i zaniedbane i plony zbyt nędzne w porównaniu z gruntem. Powiększéy szęści istnie tam gospodarstwo tróypolne i doświadcza wielkiego braku nawozu. Niedostatkowi temu zaradzaią w prawdzie wapnieniem gruntu, sposób ten atoli nie zapewnia skuteczności na czas długi.

Gospodarstwo Duketa.

Do liczby nayznakomitszych, oryginalnych i wzorowych gospodarstw w Anglii, należy bez wątpienia gospodarstwo *Duketa* w *Petersham* i *Esher* w Hrabstwie *Surréy*. Zwykle nawet, ieśli kto z obcych powziąść chce *w Londynie* wiadomość o gospodarstwie zwiedzenia godnym, zalecą mu niemylnie *Duketa*.

Mąż ten w dzieiach agronomii wsła-

wiony zszedł z tego świata od nieiakiego czasu; nienależał on do rzędu dzierżawców *Gentlemen-Farmers* zwanych, był owszem dzierżawcą pomnieyszym i lubo przez swóy przemyślny gospodarowania sposób przyszedł z czasem do znacznego maiątku i posiadał szacunek wielu osób znakomitych, mimo to iednak wraz synami swemi pozostał przy iego pierwotnemu stanowi właściwym, prostym lecz wzgodnym życia rodzaiu. Wiadomości swych o rolnictwie nie wyczerpnął bynaymniey z dzieł licznych temu poświęconych przedmiotowi; nic owszem nie czytał, iedynie tylko skutkiem pracy usilnéy, zgłębiania, i przemysłu swego, wynalazł nowe rolnicze narzędzia i zaprowadził w folwarkach swoich, tryb gospodarowania dotąd nieznany. Daleki od ducha naśladownictwa, szedł za koleią oryginalnych pomysłów i dla tego to może zbyt mało cenił obce wynalazki i zasady. Oboiętny na pisma gospodarczorolnicze, nieskréślił i nierozgłaszał swego własnego gospodarowania sposobu, w początkach nawet niechciał aby kto inny podawał do druku wiadomość iaką o iego zasadach; potém nieprzeciwił się w prawdzie temu; alić i nieprzykładał się w niczém do uskutecznienia i upowszechnienia opisu gospodarstwa iego, z tego to powodu pozostały nam w tym względzie iedynie rysy krótkie i niedoskonałe i podania podróżnych zwiedzaiących go rolników, którym naychętniéy swoie wykrywał zasady, okazywał ich skutki i potrzebnych nieszczędził obiaśnień,

Początkowo miał małą dzierżawę na złym piaszczystym i zdziczałym gruncie; przez pilność i przemysł atoli udało mu się tak grunt ten polepszyć, iż w dalszéy kolei wcale się niemal nietroszczył o gatunek ziemi; mniemał bowiem że każdy iéy rodzay wyda plony obfite, skoro zaprowadzony na niéy będzie sposób gospodarowania stosowny.

Późnieysze folwarki iego *Petersham Esher*, z których ieden dziedzicznie do niego należał; były powiększéy części w gruncie mizernym iakim zowią pospolicie w okolicach tamecznych grunt piaszczysty, który przecie z glinką zmięszane bydź musi, iest bowiem lipki, łatwo iednakże w palcach rozkruszyć się daie i przy uprawie *Duketa* naywybornieyszą pszenicę obradza.

(*Dalszy ciąg w następuiącym Nrze.*)

Z powodu kończącego się roku, redakcyia ma zaszczyt ponowić prośbę do Szanownych Czytelników Gazety Wieyskiéy, o wczesne złożenie prenumeraty na rok następny w kwocie zł. polsk. 24. Redakcyia żadnych starań szczędzić nie będzie dla ulepszenia pisma tego i w tym celu dołączy w roku następnym ryciny ulepszonych narzędzi rolniczych i innych maszyn na upowszehnienie zasługuiących. Prenumeratę przyimuią wszystkie Pocztamty i stacyie pocztowe w Królestwie Polskiém i W. X. Litewskiém.